

Het leefklimaat in justitiële inrichtingen

M. Boone
M. Althoff
F. Koenraadt

m.m.v. Irina Timp

Colofon

© 2015; Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum. Auteursrechten voorbehouden. Niets uit dit rapport mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, digitale verwerking of anderszins, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van het WODC.

Samenvatting

Om de vraag te kunnen beantwoorden hoe de Dienst Justitiële Inrichtingen (DJI) in de toekomst op zodanige wijze het leefklimaat kan vormgeven dat detentieschade, waar mogelijk, wordt voorkomen en een verantwoorde terugkeer naar de samenleving wordt gestimuleerd, heeft het WODC onderzoekers van de vakgroep strafrecht en criminologie van de Rijksuniversiteit Groningen en het Montaigne Centrum van de Universiteit Utrecht gevraagd een literatuurstudie te verrichten naar het leefklimaat in justitiële inrichtingen. De studie moest zich uitstrekken over en relevante informatie opleveren voor vier typen inrichtingen, te weten: inrichtingen voor volwassen gedetineerden, inrichtingen voor jeugdigen, inrichtingen voor vreemdelingenbewaring en inrichtingen voor forensische zorg.

De probleemstelling van het onderzoek luidt als volgt:

- Wat is er in de literatuur bekend over het leefklimaat in justitiële inrichtingen en het effect dat het leefklimaat heeft op de beleving van detentie en het gedrag van justitiabelen tijdens en na afloop van het verblijf?
- Welke factoren bepalen het leefklimaat?
- Welke mogelijkheden bestaan er om het leefklimaat te beïnvloeden en welke instrumenten zijn er om (veranderingen in) het leefklimaat te meten?

Deze vragen beogen wij door middel van de onderstaande deelvragen te beantwoorden.

Definiëring van het leefklimaat

1. Wat is een adequate definitie van leefklimaat?

Leefklimaatfactoren

2. Uit welke factoren bestaat het leefklimaat in een justitiële inrichting? In hoeverre zijn deze factoren statisch dan wel dynamisch?
3. Welke factoren zijn voorwaardenscheppend en kunnen daarmee als determinanten worden gekwalificeerd?
4. Welke factoren dragen bij aan een positief leefklimaat? Welke verschillende opvattingen bestaan hierover?
5. Welke belemmeringen staan aan het realiseren van een positief leefklimaat in een gesloten setting in de weg?

Effecten van het leefklimaat

6. Wat is er bekend over de relatie tussen (de kwaliteit van) het leefklimaat in justitiële inrichtingen en de uitvoering van individuele trajecten/het effect van interventies (zoals recidive)?

Meetinstrumenten

7. Op welke manier kan het leefklimaat in een justitiële inrichting worden gemeten? Welk instrumentarium is beschikbaar? Wat is de kwaliteit (betrouwbaarheid en validiteit) van dit instrumentarium?

Kennishiaten

8. Welke relevante kennis met betrekking tot het leefklimaat ontbreekt nog in de literatuur en in welke onderzoeksvragen kunnen deze kennishiaten worden vertaald?

Wij hebben gekozen voor een functionele definitie van het begrip leefklimaat (zie voor een toelichting hoofdstuk 2). Onder leefklimaat verstaan wij in dit onderzoek

die aspecten van het onvrijwillig residentieel verblijf in justitiële inrichtingen die van invloed zijn op het welbevinden en/of gedrag van de bewoners tijdens en na afloop van het verblijf.

Beleid, regelgeving en onderzoek dat specifiek betrekking heeft op het leefklimaat in de vier typen Nederlandse inrichtingen worden in hoofdstuk 3 besproken. Daar wordt ook een overzicht gegeven van de populatie in de verschillende instellingen.

Methoden

Om inzicht te krijgen in de huidige kennis over het leefklimaat in detentie zijn relevante Nederlandse en internationale publicaties bestudeerd. Er is zowel gezocht naar algemene publicaties over het leefklimaat in detentie, als ook naar specifieke publicaties met betrekking tot het reguliere gevangeniswezen, de forensische (geestelijke gezondheids)zorg, de vreemdelingenbewaring en de justitiële jeugdinstellingen. Het internationale deel van de literatuurstudie heeft zich vooral geconcentreerd op landen die een enigszins met Nederland vergelijkbaar detentiesysteem hebben, vanwege het feit dat de resultaten van deze onderzoeken ook min of meer van toepassing kunnen zijn op het leefklimaat in Nederlandse detentie. Wij hebben ons, behalve op Nederland, vooral geconcentreerd op publicaties uit België, Duitsland, Groot-Brittannië, Canada en de Scandinavische landen. Welke zoektermen gebruikt zijn en welke databases wij geraadpleegd hebben, wordt uitgebreid beschreven in hoofdstuk 1.

Getracht is een zo volledig mogelijk overzicht te verkrijgen van de literatuur. Dit is echter geen eenvoudige opgave, gelet op de brede scope van het onderzoek. Zo zijn er vele termen die het leefklimaat omschrijven en diverse auteurs onderscheiden diverse soorten en diverse aspecten van het leefklimaat, die telkens op een andere wijze worden gekwalificeerd. Hoewel de nadruk in het onderzoek ligt op meer recente publicaties, hebben wij geen harde temporele beperking willen aanbrengen. Hierdoor is het verzadigingspunt moeilijk te bereiken. Wij hebben de volledigheid van ons literatuuronderzoek zoveel mogelijk gecontroleerd door in de literatuurlijsten van de door ons aangetroffen publicaties steeds naar verwijzingen te zoeken die nog niet in ons literatuurbestand waren opgenomen. Hoewel wij getracht hebben de belangrijkste bevindingen en inzichten die over het onderwerp in de literatuur zijn verschenen in ons onderzoek te betrekken, zijn er ongetwijfeld relevante publicaties die wij over het hoofd hebben gezien of niet hebben gelezen. Dat is zeker het geval als zij niet in het Nederlands of Engels zijn gepubliceerd.

Naast het literatuuronderzoek hebben wij een aantal veldbezoeken gebracht aan inrichtingen die konden gelden als inspirerende voorbeelden voor wat betreft het leefklimaat. We hebben van iedere sector die in het literatuuronderzoek betrokken is een inrichting bezocht, die in het veld een goede naam heeft dan wel bijzondere aandacht krijgt vanwege het leefklimaat (in de forensische zorgsector waren dat er twee). Ook hebben wij twee Noorse inrichtingen bezocht die internationaal veel aandacht krijgen vanwege het bijzondere leefklimaat en een Duitse inrichting. De casusbeschrijvingen zijn vooral bedoeld als inspirerende voorbeelden, maar boden ons ook de gelegenheid te achterhalen in hoeverre en op welke wijze de leefklimaatfactoren die wij aantreffen in de literatuur ook in deze

inrichtingen vorm kregen. Wij hebben geprobeerd in de dag of het dagdeel dat wij de inrichting bezochten te achterhalen welke factoren nu bepalend waren voor het (als gunstig beschouwde) leefklimaat in deze inrichtingen en dat zo kernachtig mogelijk te vatten in de diverse casusbeschrijvingen die op verschillende plaatsen in het rapport zijn opgenomen. Het was zeker niet zo dat alle inrichtingen volledig voldeden aan de verwachtingen of voorwaarden die in de literatuur aan een positief leefklimaat gesteld worden. In de beschrijvingen hebben wij echter wel de nadruk op de positieve elementen gelegd, al is er een enkele keer ook een kritische noot in verwerkt. Tenslotte hebben wij onze grove bevindingen in de vorm van stellingen voorgelegd aan een team van personeelsleden die werkzaam zijn in de vier type inrichtingen die in het onderzoek zijn betrokken. De bijeenkomst had als doel te bezien in hoeverre de deelnemers de spanningsvelden waaraan uitdrukking werd gegeven in de stellingen herkenden en hoe zij ermee omgingen. Tevens diende de bijeenkomst als toets om te achterhalen of de resultaten uit het literatuuronderzoek overeenkwamen met de praktijk en de praktijkervaring van de deelnemers.

Resultaten

De belangrijkste bevindingen die in de literatuur over het leefklimaat naar voren komen, zijn beschreven onder de noemer van zes factoren en drie determinanten van het leefklimaat. Onder factoren verstaan wij omstandigheden die direct van invloed zijn op het leefklimaat: Van Dale spreekt van een medebepalend element. Als factoren onderscheiden wij: de contacten tussen personeel en ingeslotenen, de mate van autonomie, contacten met de buitenwereld, veiligheid, zinvolle dagbesteding en fysiek welbevinden. Determinanten zijn volgens onze onderscheiding omstandigheden die op zichzelf onvoldoende zijn om een positief leefklimaat te scheppen, maar daarvoor wel voorwaardenscheppend zijn. Als determinanten onderscheiden wij: de gebouwelijke omgeving, de professionaliteit en samenstelling van het personeel en de samenstelling van de bewonerspopulatie. Hoewel alle door ons onderscheiden factoren en dimensies in principe veranderlijk zijn en dus als dynamisch gekarakteriseerd kunnen worden, geldt dat voor de determinanten in mindere mate dan voor de factoren. Hoewel ook een gebouwelijke omgeving en samenstelling van de detentiepopulatie veranderd kunnen worden, geldt op korte termijn toch dat men er op korte termijn niet snel verandering in kan aanbrengen. Wij vatten hier de belangrijkste bevindingen nog eens samen en beperken ons daarbij tot de meest concrete bevindingen (onderzoeksvraag 4 en 5): welke factoren dragen bij aan een positief leefklimaat en welke belemmeringen staan daarbij in de weg.

Factoren

De factor *contacten tussen het personeel en gedetineerden* wordt in de literatuur in verschillende bewoordingen aangeduid als het hart van het leefklimaat in een gesloten instelling. De relationele dimensie (waaronder ook die tussen ingeslotenen onderling) betreft in het werk van Liebling een van de drie hoofddimensies van het gevangeniswezen, waaronder diverse subdimensies vallen, zoals respect, menselijkheid, vertrouwen en ondersteuning. De gepercipieerde relatie tussen personeel en ingeslotenen kan zowel invloed uitoefenen op de beleving van detentie door gedetineerden, op de veiligheid in de inrichting als op het (delict)gedrag na afloop van het verblijf in een gesloten instelling, al lijkt die laatste relatie wat minder robuust uit de literatuur te volgen. Respect en ondersteuning zijn kernbegrippen die steeds naar voren komen in onderzoek naar de invloed van de relatie tussen personeel en gedetineerden op de beleving van ingeslotenen. Respect kan op diverse wijzen worden ingevuld, maar vanuit het perspectief van de ingeslotenen lijkt het in ieder geval te betekenen dat wegeluisterd wordt naar hun behoeften en dat daar ook aan wordt tegemoet gekomen. Dit sluit aan bij de voorkeur die ingeslotenen in alle typen inrichtingen hebben voor een ondersteunende werkhouding

(in tegenstelling tot een (louter) handhavende). Een ondersteunende houding bevordert de acceptatie van het regime en de regels, blijkt uit diverse studies en vergroot de motivatie voor behandeling (voor zover van toepassing gezien de aard van de instelling), een bevinding die geheel in overeenstemming is met de theorie van procedurele rechtvaardigheid. Goede contacten tussen personeel en ingesloten, waarin tot op zekere hoogte sprake is van openheid en vertrouwen (hoe lastig ook in een gesloten instelling), hebben een positief effect op de ervaren *veiligheid*. Het handhaven van het regime en de veiligheid door het onderhouden van goede relaties met gedetineerden, verdient de voorkeur boven het handhaven van de veiligheid door het uitoefenen van autoriteit of het inzetten van fysieke veiligheidsmaatregelen, blijkt uit de literatuur, door Ben Crewe aangeduid met de term *soft power*. Meer recent onderzoek naar het voorkomen van conflicten en het de-escaleren daarvan laat zien dat het toepassen van isolatie door zowel personeel en gedetineerden zeer onaangenaam wordt bevonden. *Time out* blijkt in veel gevallen als een goed alternatief daarvoor te kunnen dienstdoen. Personeel kan echter ook een negatieve invloed hebben op het leefklimaat. Jongeren ervoeren de interactie met het personeel als negatief wanneer zij geen ruimte kregen, de regels op te strikte of onrechtvaardige wijze werden toegepast, wanneer zij onvoldoende aandacht of vertrouwen kregen, agressief gedrag getolereerd werd of klachten niet serieus werden genomen. Angstgevoelens onder medewerkers kunnen leiden tot een té rigide of beheersmatig klimaat.

Autonomie staat als factor van het leefklimaat in Nederland op dit moment zeer in de belangstelling. Ook voor deze factor zijn verschillende verwante begrippen in gebruik, zoals verantwoordelijkheid, zelfstandigheid en zelfredzaamheid. Ook bestaat er een kleurrijk palet aan definities, waarvan een van de meest eenvoudige is *de mate waarin het aan gedetineerden wordt gelaten zelf keuzes te maken*. De positieve invloed van het geven van autonomie aan ingesloten op het leefklimaat van een instelling of het gedrag van ingesloten, lijkt vooral af te hangen van de invulling van het adjectief *zelf*. In hoeverre kan een ingeslotene daadwerkelijk vrijwillig invulling geven aan (een onderdeel van) het leefklimaat en in hoeverre is die invulling daadwerkelijk in overeenstemming met zijn eigen waarden of interesses? In recent onderzoek in opdracht van het WODC wordt bevestigd dat gedetineerden feitelijk maar heel weinig zelf kunnen beslissen, zelfs in inrichtingen waar juist geprobeerd wordt de zelfredzaamheid te vergroten. Tegelijkertijd blijkt uit deze studie dat het geven van meer vrijheid en verantwoordelijkheid aan gedetineerden de zelfredzaamheid aanzienlijk bevordert (De Jong, Willems & Van Burik 2015). In de *desistance*-theorie, zoals beschreven in hoofdstuk 4, wordt het zelf keuzes kunnen en leren maken als een belangrijke voorwaarde voor het proces van stoppen met criminaliteit aangewezen. Uit de empirische literatuur blijkt ook dat het vergroten van autonomie van gedetineerden een positieve invloed kan hebben op zowel de beleving van ingesloten als de veiligheid in de inrichting. Het onderzoek is echter nog beperkt. Het hebben van een eigen cel of kamer, controle over licht en temperatuur en het hebben van een eigen douche vergroten de ervaren autonomie. Dat geldt zeker ook voor het zelfstandig kunnen voorbereiden en koken van de maaltijd. De mate waarin ingesloten autonomie ervaren, hangt eveneens zeer nauw samen met hun relatie met het personeel.

Uit de literatuur blijkt een sterke samenhang tussen de gepercipieerde kwaliteit van het leefklimaat en de mate waarin en wijze waarop gedetineerden in staat zijn en worden gesteld om *relaties met de buitenwereld* te onderhouden. Het ontvangen van bezoek blijkt een positieve invloed te hebben op zowel het gedrag van gedetineerden binnen detentie als op hun motivatie om aan re-integratie te werken en de recidive na afloop van detentie. De omstandigheden waaronder contact met de buitenwereld moet worden onderhouden of het bezoek moet plaatsvinden, zijn soms ook bron van frustratie, wat er toe kan leiden dat gedetineerden helemaal van contact met de buitenwereld afzien.

In welke mate gedetineerden *veiligheid* ervaren, is met name afhankelijk van vijf aspecten: het contact met de medegedetineerden, de interactie met het personeel, de persoonlijke ruimten, het vertrouwen tussen personeel en ingeslotenen en het type veiligheidsmaatregelen dat wordt genomen.

- Gedetineerden voelen zich minder veilig naarmate ze meer celgenoten hebben en die angst is in de nacht sterker dan overdag. Naarmate gedetineerden een beter contact met hun medegedetineerden hebben, voelen ze zich ook veiliger.
- Een zelfde conclusie kan getrokken worden met betrekking tot de invloed die de relatie met het personeel heeft op veiligheidsgevoelens van ingeslotenen. Hoe positiever ingeslotenen de relatie met het personeel ervaren, hoe veiliger zij zich voelen. Ook het toezicht door het personeel en de wijze waarop hieraan invulling wordt gegeven, heeft invloed op gevoelens van veiligheid. Ook hier blijkt weer dat een ondersteunende houding de gevoelens van veiligheid kan vergroten, terwijl een vijandige houding de gevoelens van onveiligheid juist vergroot.
- Dat geldt natuurlijk nog in sterkere mate wanneer er sprake is van vertrouwen, een schaars goed in de context van het gevangeniswezen. De mate van vertrouwen tussen gedetineerden en staf, heeft echter een belangrijke invloed op de veiligheidsgevoelens van ingeslotenen, blijkt vooral uit het onderzoek van Liebling. Gebrek aan vertrouwen en een cultuur van wantrouwen zijn volgens Liebling en Arnold (2004) gerelateerd aan ervaringen van onveiligheid. Als verklaring voor het afnemen van vertrouwen in één van de door hen onderzochte maximum security prisons, noemen zij de toenemende sociale en culturele afstand tussen staf en gedetineerden, onder andere als gevolg van verschil in etnische afkomst en een gevangencultuur die meer individualistisch en minder solidair is door de nadruk die op risico-inschatting ligt.
- Een vierde aspect dat van invloed is op de perceptie van veiligheid, hangt samen met de beschikbaarheid van en inrichting van een eigen leefruimte. Ook hier blijkt een negatieve relatie tussen het aantal celgenoten en de mate waarin gedetineerden zich veilig voelen. Dit heeft soms als consequentie dat gedetineerden zich veiliger voelen naarmate ze zich vaker buiten de cel kunnen begeven. Ook komt uit de literatuur naar voren dat er een verband is tussen de kans op separatie en de inrichting van de leefomgeving. Die wordt kleiner wanneer ingeslotenen meer eigen ruimte tot hun beschikking hebben, het niveau van comfort hoger en de afdeling overzichtelijker is. Ook een eigen douche vergroot gevoelens van veiligheid, omdat toezichtloze ruimten, zoals gemeenschappelijke douches in het algemeen als risicovol en onveilig worden beschouwd.
- Tenslotte volgt uit het literatuuronderzoek naar de invloed van veiligheid op het leefklimaat de paradox dat meer beveiligingsmaatregelen niet tot het ervaren van meer veiligheid leidt. Beveiligingsmaatregelen kunnen een negatieve invloed op het leefklimaat hebben en een negatieve impact op de autonomie. Meer fysieke veiligheidsmaatregelen in een inrichting zijn bovendien geen waarborg voor meer veiligheid. Meer transparantie *kan* wel tot meer veiligheid leiden, maar raakt ook dimensies van de privacy.

Van grote invloed op zowel de beleving van het leefklimaat als het gedrag van gedetineerden zijn de mogelijkheden die de instelling biedt tot *zinnvolle tijdbesteding en persoonlijke ontwikkeling*. Uit onderzoek komen drie typen bevindingen naar voren.

- In de eerste plaats het belang dat in alle typen inrichtingen wordt gehecht aan toekomstgerichte activiteiten en het op een zinnvolle wijze invulling kunnen geven aan de tijd die in onvrijheid moet worden doorgebracht.
- Ingeslotenen beschouwen de activiteiten die hen worden aangeboden in een gesloten instelling echter in het algemeen als weinig zinvol. Ook dan hebben activiteiten overigens nut, ze gaan de verveling tegen en geven de mogelijkheid tot contact met personeel en medegedetineerden en

soms ook met de buitenwereld. Uit de gedetineerdensurvey komt naar voren dat gedetineerden van de huidige activiteiten vooral de bibliotheek, het luchten en het contact met de geestelijk verzorger waarderen en zeer negatief zijn over de aangeboden gedragsinterventies.

- Vaststaat dat het aanbieden van zinvolle activiteiten die gericht zijn op re-integratie ook een positieve invloed op de re-integratie kan hebben. Dat kan ook worden afgeleid uit de theoretische concepten die in hoofdstuk 4 zijn besproken. Onderzoek waarin ook empirisch is vastgesteld dat een positiever leefklimaat het effect van interventies versterkt, hebben wij niet aangetroffen. Dergelijke relaties zijn echter wel vastgesteld in de onderwijssector en gezondheidsector.

Fysiek welbevinden als factor die van invloed is op het leefklimaat, hebben wij in deze studie vrij beperkt opgevat. We hebben vooral gekeken naar de relatie met voeding en de invloed van fysieke oefening en sport. Voor beide aspecten volgt uit de literatuur dat zij een belangrijke invloed kunnen hebben op zowel de wijze waarop het leefklimaat wordt ervaren als op het gedrag. Hoewel in gesloten instellingen veelvuldig geklaagd wordt over de kwaliteit van het eten, is er betrekkelijk weinig onderzoek naar gedaan. Er zijn enkele studies verricht naar de voedingswaarde van het eten, maar die laten heel verschillende resultaten zijn. Ook is een aantal experimentele studies gedaan naar het effect van voedingssupplementen op het gedrag van gedetineerden, waaruit voorzichtig lijkt te kunnen worden opgemaakt dat het toedienen van voedingssupplementen een positief effect kán hebben op het gedrag. Sport heeft zowel een positieve invloed op de lichamelijke gezondheid als op het geestelijk welzijn van ingesloten. Het is een belangrijke uitlaatklep en kan ook een positieve invloed hebben op attitudes, denkwijzen en gedrag van ingesloten.

Determinanten

Een eerste determinant die wij onderscheiden, betreft de *gebouwelijke omgeving*. Hoewel misschien niet direct bepalend voor het leefklimaat, kan de omgeving wel een zeer wezenlijke invloed uitoefenen op de wijze waarop invulling kan worden gegeven aan het leefklimaat. Zeer regelmatig is onderzoek gedaan naar de effecten die de omvang van een leefeenheid heeft op het leefklimaat. Hoewel de resultaten van dit onderzoek niet helemaal eenduidig zijn, lijkt toch geconcludeerd te kunnen worden dat kleinere leefeenheden tot positievere resultaten leiden dan grotere. Uit Noors onderzoek in alle gesloten inrichtingen blijkt dat gedetineerden in inrichtingen met minder dan 50 gedetineerden op bijna alle dimensies van de MQPL positievere scores dan gedetineerden in middelgrote en grote inrichtingen (Johnson & Granheim 2012). Ook uit ander onderzoek komt naar voren dat relatief kleine inrichtingen een gunstig effect hebben op de veiligheid. Een tweede aspect waarvoor veelvuldig aandacht is geweest in de literatuur, betreft de invloed van het wel of niet moeten delen van een cel op de detentiebeleving. Ook hier is de conclusie relatief eenduidig. In het algemeen heeft het moeten delen van een cel een negatieve invloed op de detentiebeleving, al blijkt uit de literatuur ook dat dit voor sommige categorieën gedetineerden in bepaalde omstandigheden anders ligt.

Wij onderscheiden de *professionaliteit en samenstelling* van het personeel van de eerder besproken contacten tussen personeel en gedetineerden. Waar het contact tussen personeel en ingesloten een factor is die voortdurend van kleur kan veranderen, zien wij de samenstelling en professionaliteit van het personeel als een meer statische determinant, waarmee in ieder geval voor een bepaalde periode invulling zal moeten worden gegeven aan het leefklimaat. Uit onderzoek in meerdere sectoren blijkt dat het personeel in staat moet zijn een zekere balans te houden tussen betrokkenheid en distantie. Personeel moet wel dicht bij ingesloten staan, maar ook professionele afstand weten te bewaren. De kwaliteit van de opleiding van het personeel lijkt hier een rol in te kunnen spelen. De kennis, kunst en

kunde van de beroepsbeoefenaar geven de inhoud en daarmee de contouren van zijn deskundigheid aan. Daarvoor gelden een voltooide opleiding en nadien de permanente educatie om die bekwaamheid te verwerven en op peil te houden. Opleiding, na- of bijscholing en training vormen essentiële middelen om het arsenaal aan bruikbare vaardigheden tot de-escalatie te vergroten en beschikbaar te hebben op het moment suprême, zo blijkt uit research in de gesloten psychiatrie, waardoor de afzondering of fixatie kunnen verminderen of worden voorkomen.

Tenslotte hebben wij ook de *samenstelling van de bewonerspopulatie* benoemd als een enerzijds uiterst dynamische, maar toch niet erg beïnvloedbare determinant van het leefklimaat. Het is duidelijk dat een verandering van de samenstelling van de bewonerspopulatie ook weer direct invloed kan hebben op de kwaliteit van het leefklimaat.

Enkele theoretische verklaringen

Dat er empirische evidentie is voor een relatie tussen factoren van het leefklimaat en het effect van interventies op gedrag, blijkt al uit het bovenstaande. Wij hebben in hoofdstuk 4 vier theoretische concepten besproken die een dergelijke relatie kunnen verklaren.

- Het concept van de procedurele rechtvaardigheid gaat over de voorwaarden, waaronder mensen autoriteit ervaren, los van de uitkomst van specifieke beslissingen. Belangrijke voorwaarden zijn dat mensen zich gehoord voelen, vertrouwen hebben in autoriteiten, zich met respect behandeld voelen en het gevoel hebben dat beslissingen onbevooroordeeld worden genomen. In de context van het gevangeniswezen zal het vooral aan de kwaliteit van de relatie liggen of aan de voorwaarden van procedurele rechtvaardigheid kan worden voldaan. Van groot belang is wat Liebling *organizational respect* noemt, waarmee bedoeld wordt dat het gevangenispersoneel de behoeften van gedetineerden erkent en helpt deze te realiseren. In verband met de invloed op gedrag is het van belang dat het ervaren van procedurele rechtvaardigheid in detentie voorzichtig in verband kan worden gebracht met de afname van recidive (Tyler et al. 2007). Het is ook van invloed op het verminderen van de negatieve effecten van detentie (Reisig & Mesko 2009; Liebling 2008). Onderzoek van Beijersbergen et al. (2015) laat zien dat er een relatie is tussen het ervaren van procedurele rechtvaardigheid en het gedrag van gedetineerden in detentie. Gedetineerden die zich rechtvaardig bejegend voelen, vertonen minder snel wangedrag en zijn minder vaak het onderwerp van een disciplinair rapport.
- Zowel het RNR-model als het *desistance-model* laat zien onder welke voorwaarden gedragsinterventies een positief effect kunnen hebben op de recidive. Zeer kort samengevat kan worden gesteld dat de kans dat op re-integratie gerichte activiteiten een positief effect hebben op het terugdringen van recidive, groter is naarmate ze meer op het individu zijn toegesneden en zich meer richten op resocialisatie dan op afschrikking. Tevens is duidelijk dat het belangrijk is rekening te houden met de factoren die de aanleiding vormden voor het strafbare gedrag (*needs*). Motivatie is bovendien een belangrijke voorwaarde voor succes en kan worden vergroot door aan te sluiten bij de doelen die de justitiabele zelf wil bereiken in het leven. Ook *human agency* is een begrip dat wordt verbonden met het proces van *desistance* (Farrall 2002). Er wordt mee bedoeld dat delictplegers handelingsvermogen ontwikkelen om bijvoorbeeld zelf keuzes te maken en betekenis te geven aan hun leven en succesvoller worden naarmate ze succes ervaren. Of deze voorwaarden gerealiseerd kunnen worden binnen een gesloten context, zal in veel gevallen mede afhangen van het leefklimaat. De mogelijkheden om interventies toe te snijden op het individu, te motiveren en eigen verantwoordelijkheid te geven, zullen immers in grote mate afhangen van de inrichting van het leefklimaat, zoals eerder besproken.

- Dat het beroep op de eigen verantwoordelijkheid van gedetineerden ook een grens heeft, drukt Crewe uit door het begrip *soft power*. Het voortdurende beroep op de eigen verantwoordelijkheid van gedetineerden in het kader van de resocialisatie kan ook als een vorm van machtsuitoefening worden gezien die gedetineerden ervaren als een strafverzwarende omstandigheid en hen uiteindelijk ontmoedigt nog actief aan hun re-integratie te werken.

Kwantificeren van leefklimaat

In hoofdstuk 6 tenslotte is antwoord gegeven op onderzoeksvraag zeven. Op welke manier kan het leefklimaat in een justitiële inrichting worden gemeten? Welk instrumentarium is beschikbaar en wat is de kwaliteit (betrouwbaarheid en validiteit) van dit instrumentarium? Van tien instrumenten hebben wij op basis van de beschikbare literatuur onderzocht wat de bruikbaarheid, betrouwbaarheid en geldigheid is van deze instrumenten. Ten eerste valt op aan een aantal van de instrumenten dat zij maar zeer beperkt de factoren en dimensies meten, zoals ze in de literatuur naar voren komen en in dit rapport zijn besproken. Een aantal instrumenten meet een zodanig beperkt aantal factoren dat nauwelijks gezegd kan worden dat er daadwerkelijk sprake is van een ‘meting van het leefklimaat’, zoals wij dat in dit rapport hebben gedefinieerd. Alleen de CIES/WAS (90/100 items), de MQPL/SQL (resp. 140 en 117 items) en de Styve/Mac Kenzie (129 items) en de Gedetineerdersurvey meten relatief veel factoren en kunnen daarmee een gedetailleerder inzicht in het leefklimaat verschaffen. Bij het gebruik van deze vragenlijsten dient echter de nodige voorzichtigheid te worden betracht. Niet elke vragenlijst kan worden toegepast op zowel bewoners als stafleden en in zowel de gevangenis als in beveiligde forensische inrichtingen, waardoor de toepasselijkheid wordt beperkt. Zo zijn de MQPL/SQL en Styve/MacKenzie vragenlijsten, ontwikkeld voor het gevangeniswezen en is de Styve/MacKenzie vragenlijst niet toegepast op stafleden. Geen van deze vragenlijsten is gevalideerd in uiteenlopende populaties, waaronder volwassenen, adolescenten, mannen en vrouwen, waardoor de praktische waarde verder wordt beperkt. De CIES/WAS, MQPL/SQL, en de Styve/MacKenzie vragenlijst kunnen om deze redenen niet worden aangeraden voor gebruik in de praktijk, totdat er meer uitgebreid bewijs is dat hun psychometrische eigenschappen ondersteunt. Tot nu toe wordt het leefklimaat in justitiële inrichtingen vooral gemeten met behulp van vragenlijsten. Vragenlijsten alleen, kunnen echter slechts een gereduceerd beeld van de werkelijkheid laten zien. Ze laten zien hoe gedetineerden hun leefomgeving waarderen, maar niet waarom ze deze op die manier waarderen en wat de verschillen tussen afdelingen, inrichtingen of individuen verklaart. Naar onze stellige overtuiging zou de toepassing van een vragenlijst daarom moeten worden gecombineerd met meer kwalitatieve of andere meetmethoden, waarmee meer van binnenuit kan worden vastgesteld waarom het leefklimaat in verschillende instellingen anders wordt beleefd. Verschillende suggesties worden gedaan, waaronder het houden van (diepte)interviews, het inzetten van expertpanels en het gebruik van actiowatches, als slechts enkele voorbeelden van aanvullingen op de besproken vragenlijsten.

